

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ ЛІТЕРАТУРНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ЗАГАЛЬНІЙ ТА ВІКОВІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті подано основні визначення поняття «літературні здібності», виокремлені та проаналізовані наукові підходи щодо дослідження структури літературних здібностей у загальній та віковій психології.

Ключові слова: літературна творчість, літературні здібності, структура здібностей, творча уява, образне мислення, логічна пам'ять.

В статье представлены основные определения понятия «литературные способности», выделены и проанализированы научные подходы к исследованию структуры литературных способностей в общей и возрастной психологии.

Ключевые слова: литературное творчество, литературные способности, структура способностей, творческое воображение, образное мышление, логическая память.

In the article are presents the basic definitions of «literary skills» are highlighted and analyzed scientific approaches to the study of the structure of literary abilities in general and developmental psychology.

Key words: literary creative work, literary skills, skills structure, creative imagination, creative thinking, logic memory.

Постановка проблеми. Як теоретично, так і практично, проблема творчості дітей і розвитку їхніх творчих здібностей є однією з найважливіших у сучасній віковій та педагогічній психології.

Аналіз актуальних досліджень. Проблему дитячої творчості досліджували Л.С. Виготський, О.М. Дьяченко, В.А. Крутецький, В.О. Моляко, В.С. Мухіна, М.О. Рибникова, В.О. Сухомлинський, які зазначають, що дітям найбільш властива математична, конструкторська, музична, образотворча, сценічна та літературна творчість.

Літературна творчість у розвинутій формі, на думку психологів, полягає у створенні автором складних творів (романів, оповідань тощо), що передбачає накопичення вражень у процесі пізнання дійсності та їх творчу переробку у словесну форму, яка притаманна передусім дорослим. Деякі автори (Н.В. Гавриш, В.О. Моляко, З.М. Новлянська, А.Е. Шибіцька) щодо літературної творчості дітей, уживають поняття «словесна творчість», під якою розуміють процес знаходження слів, словосполучень, які точно змальовують образ,

а також створення нових слів (словотворчість), віршів, власних розповідей, казок. Н.В. Гавриш розглядає словесну творчість як «один з видів художньої творчості, який виникає під впливом творів мистецтва, а також вражень від навколишнього життя і характеризується самодостатністю, знаходить втілення у створенні дітьми різних типів усних зв'язних висловлювань» [2, с. 108] і визначає її як найвищий щабель мовленнєво-творчої діяльності дошкільників.

Більшість психологів і педагогів відзначає важливість словесної творчості для розвитку дитини. Так, Л.С. Виготський її зміст і значення вбачав у тому, що вона, по-перше, «дозволяє дитині подолати той крутий перевал у розвитку творчої уяви, що дає новий напрям фантазії, що залишається на все життя» [1, с. 59], по-друге, збагачує емоційне життя дитини. Експериментальні дослідження А.С. Денисюк, М.В. Єрмолаєвої, Г.Д. Кирилової, С.К. Олексієвої, Н.П. Орланової, Н.В. П'янкової, М.М. Рибаквої теж переконливо підтверджують, що словесна творчість є дуже важливим засобом розвитку дитячої творчої уяви. Психологи П.П. Блонський, В.Я. Ляудіс, І.П. Негуре наголошують, що, оскільки створення оригінальних текстів передбачає високий рівень сформованості мовленнєвого розвитку дітей, навчання школярів роботи з текстом, а особливо словесної творчості, відбувається завдяки активізації їх мнемонічного й інтелектуального розвитку також.

Деякі педагоги (В.І. Глоцер, В.О. Левін, О.В. Охрименко, М.О. Рибникова, В.О. Сухомлинський) наголошують на значенні літературної творчості у становленні особистості дітей, а також у формуванні їхніх читацьких здібностей.

Сьогодні літературна творчість розглядається деякими психологами як конкретний вид діяльності, успішність здійснення якої визначається наявністю відповідних здібностей.

Мета статті – визначити поняття літературних здібностей та виокремити основні підходи щодо дослідження їх структури у психології.

Виклад основного матеріалу. Літературні здібності, на думку З.М. Новлянської, є сукупністю літературно-творчих, читацьких здібностей сприймати літературу. При цьому літературно-творчими здібностями автор вважає здатність до самостійного й успішного (щодо даного віку) створення усних і письмових розповідей, казок, віршів, загадок, а також до самостійного виконання завдань літературно-творчого характеру.

М.А. Мудрак стверджує, що літературно-творчі здібності – це системне утворення особистості і вважає, що вони виявляються у

формі оригінальної літературної діяльності, нестандартності суджень і умовиводів, прагненні до літературної творчості.

Є.О. Корсунський [4] також розглядає літературні здібності як складне особистісне утворення, що складається з читацьких та літературно-творчих здібностей. Літературно-творчі здібності – це якісно своєрідна комбінація спеціальних і таких, що спеціалізувалися в літературно-творчій діяльності, загальних компонентів: мислення, уяви, пам'яті, почуттів, уваги. На його думку, спеціальними компонентами є: здатність втілювати в слові образи, думки, переживання; здатність критично сприймати й удосконалювати написане; здатність передбачати і враховувати читацьке сприймання, почуття художньої форми літературного твору. Компоненти, що спеціалізувалися: літературно-творча уява, мислення словесно-художніми образами, словесно-образна й емоційна пам'ять, письменницька спостережливість та інтуїція, емпатичні здібності й емоційна вразливість. А під читацькими здібностями він розуміє якісно своєрідне поєднання спеціальних і загальних якостей особистості, що спеціалізувалися в читацькій діяльності. До перших належать почуття художнього слова і художньої форми літературного твору, адаптивна гнучкість читацького сприймання, здатність людини до співвіднесення прочитаного із власним життєвим досвідом, естетичної оцінки твору, а до других – читацька уява, читацькі переживання, мислення словесно-художніми образами, читацька спостережливість, словесно-образна та емоційна пам'ять, читацька емпатія і сприйнятливність до виховного потенціалу художньої літератури.

В.О. Левін, О.В. Охрименко, які досліджували розвиток у молодших школярів читацьких здібностей, у свою чергу, розуміють під ними комунікативно-оцінне ставлення до мистецтва, тобто – спілкування з автором засобами мистецтва. Формування даної якості – процес тривалий. Спочатку дитина засвоює елементи художньої форми (рими, епітети, метафори) як матеріал для гри словом і відкриває в собі автора, а потім поступово відбувається перенесення художньо-комунікативної позиції з власної творчості на твори майстрів слова – формується орієнтація на читацьке сприймання.

Сприймання і розуміння творів художньої літератури і художніх образів школярами різного віку було предметом вивчення О.І. Нікіфорової, яка розрізняє в цьому процесі сприймання змісту і форми літературного твору. Сприймання змісту передбачає перш за все розуміння читачем ідеї (головної думки) автора, а також основної теми твору, усвідомлення його цілісності, характерів і вчинків голов-

них героїв. Сприймання форми художнього твору складається як з чуйного ставлення до мови, слова, чутливості до художніх засобів виразності, так і з розуміння особливостей обраного автором жанру.

На основі розуміння здібностей як сукупності певних індивідуально-психологічних властивостей-компонентів у психологічній науці зроблено спробу визначити структуру літературних здібностей, причому в цих дослідженнях можна виділити три основні підходи:

- визначення структури літературних здібностей, аналізуючи літературно-творчу діяльність видатних письменників;

- визначення структури літературних здібностей шляхом порівняльного аналізу конкретних індивідуальних психологічних особливостей, що виявляються в літературній діяльності в осіб, які досягають різних успіхів у цій діяльності;

- визначення єдиної основи художніх творчих здібностей.

У загальній психології, психології художньої творчості та літературознавстві перший підхід досліджено у працях В.К. Боярчук, Б.О. Гріфцова, Є.С. Громова, Є.І. Замятіна, О.Г. Ковальова, Н.С. Лейтеса, О.І. Нікіфорової, П.М. Медведєва, І.В. Страхова. Особливістю цього підходу є те, що компоненти літературно-творчих здібностей визначаються шляхом аналізу творчості дорослих людей, які вже досягли значних успіхів та визнання у цій діяльності.

На думку О.Г. Ковальова [3], одні компоненти літературних здібностей є провідними, інші – опірними, а треті складають певний фон, необхідний для плідної діяльності. Так, провідним із компонентів є творча уява, а опірним – величезна вразливість (під вразливістю автор розуміє жвавість і гостроту сприйнятливості, силу емоційної чуйності); третій компонент – фоновий – естетичне ставлення до мови (легкість утворення асоціацій між словом і образами, сприйнятливості до мови, мовлення тощо).

Конкретизував компоненти літературних здібностей також І.В. Страхов, виділяючи при цьому такі:

- жвава вразливість і сприйнятливості;
- художня спостережливості, уміння акцентувати увагу на новому в явищах дійсності;

- емоційність сприймання і відтворення отриманих вражень;

- естетичне почуття;

- творча фантазія, багатство форм творчої переробки життєвого матеріалу;

- вираження думки в образах, сценах, картинах;

- розвиток поетичної мови, її образності, точності, виразності.

На думку В.Г. Белинського (за дослідженням В.К. Боярчук), творча діяльність неможлива без глибоких почуттів та фантазії, а відомий літературознавець Б.О. Гріфцов зауважує, що надмірна чутливість пов'язана з недостатньою уявою. Письменник Є.І. Замятін уважав, що творчий процес відбувається підсвідомо, тому провідною ознакою є здатність до асоціацій: чим багатша здатність до асоціацій, тим більш оригінальними, багатшими є образи автора.

Другий підхід, репрезентований у віковій та педагогічній психології працями, що практично реалізують ідеї Б.М. Теплова про експериментальний підхід до вивчення здібностей. Науковці Є.О. Корсунський, М.А. Мудрак, Н.О. Черникова, В.П. Ягункова у своїх роботах досліджували характерні індивідуально-психологічні ознаки, що виявляються в літературно-творчій діяльності школярів. Особливістю цього підходу є те, що компоненти літературно-творчих здібностей визначаються шляхом аналізу творчих спроб дітей шкільного віку, які досягають в цій діяльності різних успіхів, тобто їхні здібності знаходяться на стадії формування.

Так, М.А. Мудрак під час дослідження літературних здібностей у старшому шкільному віці виділила такі їх складові, як у пізнавальній, так і особистісній сферах:

- висока пізнавальна активність щодо художньої літератури;
- емоційно-забарвлений інтерес до художніх літературних творів;
- здатність до логічного мислення на образному матеріалі;
- синтетичний стиль інтелекту, який переважає над аналітичним;
- висока інтровертованість;
- емоційна лабільність;
- зосередженість на літературній роботі;
- підкореність духовній мотивації;
- захопленість роботою.

На думку Н.О. Черникової, успішність творчості залежить від таких компонентів літературних здібностей, як емоційний компонент, творча уява, оціночність сприймання і прагнення виразити власне ставлення до подій.

Результати досліджень В.П. Ягункової [6] довели, що істотне значення для літературних здібностей школярів має співвідношення в їхній інтелектуальній діяльності наочно-образних і словесно-логічних компонентів. Однак від цього залежить не рівень розвитку здібностей, а тільки їхня індивідуальна своєрідність. Автором визначені такі компоненти:

- вразливість, або поетичне сприймання предметів і явищ дійсності;
- поетична уважність, яка дозволяє бачити явища, людей з іншого боку, що вислизає від звичайного ока;
- гарна пам'ять (як образна, так і словесно-логічна);
- здатність силою мислення й уяви створювати нові оригінальні образи і сюжети;
- легкість виникнення творчих станів, зокрема співчуття;
- багатство словникового запасу, почуття мови;
- асоціативне багатство слова.

Третій підхід, реалізований у психології художньої творчості й віковій та педагогічній психології у дослідженнях Г.Н. Кудіної, О.О. Мелік-Пашаєва, З.М. Новлянської [5], які на відміну від інших психологів, виділяють як єдину основу здібності і мотивації до всіх видів художньої творчості дітей та дорослих естетичне ставлення людини до дійсності. Це таке ставлення до світу, коли повсякденний досвід людини перетворюється в художні задуми і спонукає її прагнути до їх втілення засобами мистецтва. Характерні ознаки естетичного ставлення до дійсності — це усвідомлене переживання онтологічної єдності зі світом, здатність зберігати свіжість і вразливість першого погляду на світ. На думку дослідників, окремі якості психіки (наприклад, творча уява) набувають статус художніх здібностей як вияв естетичного ставлення. Художні здібності інтерпретуються ними як множинність виявів єдиної якості, а не як сукупність компонентів. Естетична позиція, з одного боку, породжує зміст майбутніх творів, з іншого — створює гостру потребу у засобах втілення цього змісту, реалізації художнього замислу, і єдиним шляхом цього є створення художнього образу, який виведе внутрішній зміст у зовнішній план, зробить його незалежним від внутрішнього світу автора, але водночас доступним для сприймання іншими людьми. Сильна уява необхідна для конкретизації та матеріалізації цього художнього замислу завдяки тим враженням, що людина отримує із зовнішнього світу та володіння виразними засобами того матеріалу, в якому втілюється образ.

Вищезазначені підходи щодо визначення дослідниками компонентів літературних здібностей були узагальнені нами та представлені у таблиці 1.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз та зіставлення вищерозглянутих досліджень свідчить, що у визначенні компонентів здібностей до словесної творчості в різних психологів є

Таблиця 1

Систематизація основних підходів до визначення компонентів структури літературних здібностей (за матеріалами психолого-педагогічних досліджень)

Підхід, його характеристика	Основні компоненти	Допоміжні компоненти
I підхід Визначення структури літературних здібностей шляхом аналізу творчої діяльності видатних письменників.	Вразливість; оціночність сприймання; творча уява або фантазія; почуття мови або чуйне ставлення до мови.	Спостережливість; поетична пильність; образна пам'ять; емоційний компонент або естетичні почуття.
II підхід Визначення структури літературних здібностей шляхом аналізу індивідуально-психологічних особливостей, що виявляються в літературній діяльності дітей, які досягають в ній різного успіху.	Спостережливість; вразливість; оціночність сприймання; творча уява; почуття мови; естетичні почуття; мислення художніми образами; здатність до логічного мислення на образному матеріалі; пізнавальна активність щодо художньої літератури; емоційно-забарвлений інтерес до художніх літературних творів.	Словесно-логічна пам'ять; образна пам'ять; емоційність сприймання; легкість виникнення творчих станів; висока інтровертованість; емоційна лабільність; підкореність духовній мотивації.
III підхід Визначення єдиної основи художніх творчих здібностей.	Естетичне ставлення людини до дійсності.	Уява; чуйне ставлення до мови.

чимало спільного і відмінного. Так, наприклад, одні вчені вважають пам'ять (як образну, так і словесно-логічну) важливим компонентом цих здібностей, інші взагалі не виділяють її як таку. Водночас усі автори без виключення наголошують на обов'язковій наявності в структурі літературно-творчих здібностей особистості творчої уяви. Загальним для психологів також є визнання варіативності структури літературних здібностей, можливості успішної творчості при різних сполученнях компонентів структури, можливості компенсації одних відсутніх якостей завдяки високому рівню розвитку інших властивостей.

Багатьох дослідників поєднує виділення як найважливіших таких компонентів: вразливість, уява, естетичне ставлення до мови, здатність адекватно передавати словами думки, почуття, образи.

Отже, можна стверджувати, що дані компоненти є основними в структурі здібностей до літературної творчості, саме їх наявність і ступенем розвитку визначатиметься врешті-решт можливість і успішність літературно-творчої діяльності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Выготский Л.С. — СПб. : Союз, 1997. — 96 с.
2. Гавриш Н.В. Проблема взаємозв'язку словесної творчості дошкільників з різними видами художньої діяльності / Н.В. Гавриш // Наука і освіта. — 2001. — №1. — С. 107 — 112.
3. Ковалёв А.Г. Психология литературного творчества / А.Г. Ковалёв — Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1960. — 136 с.
4. Корсунский Е.А. Психолого-педагогические условия формирования литературных способностей учащихся : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Корсунский Евгений Александрович. — Воронеж, 1967. — 147 с.
5. Мелик-Пашаев А.А. Формирование эстетической позиции как условие развития творческих способностей детей / А.А. Мелик-Пашаев, З.Н. Новлянская // Новые исследования в психологии. — 1981. — №2. — С. 49 — 53.
6. Ягункова В.П. Индивидуально-психологические особенности школьников, способных к литературному творчеству / В.П. Ягункова // Вопросы психологии способностей школьников / [под ред. В.А. Крутецкого]. — М. : Просвещение, 1964. — С. 136 — 203.